

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

АНТРОПОЛОШКИ ОДЈЕЦИ ЋОПИЋЕВОГ РАНОГ ПРИПОВЕДАЊА

Од ослобођења до 1952. године Ћопићева дела штампана су у милион примерака,¹ а затим су се ти тиражи знатно повећали. Зашто је Бранко Ћопић био најпопуларнији и најчитанији српски писац двадесетог века? Да ли захваљујући лакоћи с којом се читају његови парадоксални увиди у природу људског живота? Да ли та лакоћа можда проистиче и из лакоће његовог писања? Зар није забележено да је, између осталих, и Андрић једном приликом рекао: „То што он ради као од шале, ја, верујем, не бих могао ни са великом муком. Ко би се досетио оног чега се он сети. А, понекад, баш од те досетке све зависи. (...) Али како је тешко достићи ту лакоћу приповедања”.² Колико је, поред тога, значајно што је он успешно писао прозу и поезију за децу и омладину, па се на тај начин приближио великом броју својих читалаца већ у њиховим формативним годинама? Или је, можда, још значајније што је свеколико његово књижевно дело утемељено на личном искуству, на преображавању непосредних доживљаја и запажања у књижевне светове?

Међутим, како једном приликом рече Иво Андрић, „чињенице” у књижевности постају значајне тек „кад почну да лебде”.³ А то

¹ Радован Поповић, *Књижа о Ћопићу или њуи до мосиа*, Српска књижевна задруга, Београд 1994, 50.

² Видети: Гојко Ћого, „Анка воли Бранка”, *Бранку Ћопићу – 26. марта 1985*, прир. Матија Бећковић и Живорад Стојковић, издање аутора, Београд 1985, 56–57.

³ У разговору са студентима сарајевског Филозофског факултета, недуго по добијању Нобелове награде, Иво Андрић је на питање о важности „историјских чињеница” у књижевном стварању, усмерено на марксистичко истицање историјске а не духовне подлоге књижевног стварања, одговорио да чињенице у књижевности постају значајне „кад почну да лебде”.

значи да „чињенице”, оштро утемељене у одређене, стварне локалне околности, људске склоности и обележја, почињу уметнички да живе кад крену да се дозивају са доживљајима других људи, са разним временима и окружењима, те тако откривају нека битна, трајна обележја људске природе и живота. На тај начин „чињенице” израстају у уметности речи у антрополошке увиде неисцрпне занимљивости и смисла. У том контексту вреди се можда запитати и колико Ћопић дугује своју изузетну популарност и томе што је често и ефектно уметнички преображавао „ситне” договорштине? Али зар се није он исто тако често и успешно хватао у коштац са савременим великим историјским и политичким темама, ратним збивањима, замашним подухватима и жртвама, као и с поратном грабљивошћу победника? Да ли су, најзад, и рани политички скандали око његових „јеретичких прича”, као и касније прогањање због писања „штетне литературе”,⁴ допринели његовој популарности?

У сваком случају, његова изузетна популарност код неколико различитих генерација – одраслих, омладинских и дечјих читалаца – утемељена је, пре свега, у његовим антрополошким увидима у елементарне личне и колективне чежње, снове, заносе, разочарења, преваре, подвале, ситне лоповлуке, муке, нагоне, велике и невелике подухвате, људску склоност безмерној оданости колико и изневеравању свега и свачега. А све то он дочарава својим раскошним владањем завичајним језиком, које подразумева бескрајан смисао за шаролике нијансе основног смисла истог језичког израза у различитим контекстима, а посебно осећање за суптилне нијансе свакодневног говора, укључујући и пуну оркестрацију свеколике усмене културне баштине. У том смислу он је на оном путу на којем су наши регионални приповедачи, а нарочито Кочић, Станковић и Андрић, тражили могућности универзалног приповедачког обликовања локалне грађе. Поред тога Ћопићев хумор са својим загонетним, покад и трагикомичним призвучима, превазилази своја повремена крајишка шеретска полазишта – захваљујући можда и малалачком одушевљавању *Дон Кихотом* као једној од првих књига коју је прочитао. Управо зато су посебно занимљиви они критички судови о Ћопићу који не остају у тачном али недовољном процењивању његове уметности као реалистичког „огледала” непосредног запажања, него указују и да збијеност форме

⁴ Приликом „информативног разговора” са Комисијом Градског комитета СК Београда „првих месеци 1959”, суочио се, између осталог, са питањима о „Глувом баруџу, Одумирању међеда и другој његовој штетној литератури”, а посебно о писању „западно-немачке штампе” о њему. Видети: Ратко Пековић, *Суданије Бранку Ћопићу (1950–1960)*, Књижевни атеље, Бања Лука – Београд 2000, 74.

метафоризује његов уметнички исказ и удаљује га од традиционалне сеоске приповетке. На то упозорава већ Ђуро Гавела, непосредно после појаве прве Ђопићеве збирке *Под Грмечом* (1938), истичући да је у свакој од тих Ђопићевих прича „извучена напред по једна-две личности са фабулом која у њиховом животу представља често само један тренутак; али те личности су постављене и ти тренуци одабрани тако да се у дубини слике види увек цела Крајина”.⁵ Двадесетак година касније Велибор Глигорић истиче, приликом објављивања збирке *Горки мед* (1956), као првог значајнијег пресека Ђопићевог предратног и поратног приповедања, да су „Ђопићеве сељаци загледи у непознато, у недокучиве даљине”, да су они „маштала, сањари”, да „њихово сујеверје садржи елементе таквог маштања у коме је нагонска чежња за савлађивање зла чамотиње која им недопушта да се одвоје од праха земље”.⁶ Према томе, у Ђопићевом приповедању битан је помак од стварности, од аналитичког реалистичког књижевног поступка; али није ту у питању само лирска интонација и онострани хумор, иако је већ и класични хумор, као што примећује Скендер Куленовић, „најсигурнији знак дистанцираности према предмету”.⁷ „Свијет” Ђопићеве „прозе и дјечјег стиха, иако је сав у обрежју родне планине и у њеној дубини”, није „звјезда у сељаковом оку, него сељак виђен са једне звјезде”.⁸ Његов „тврдокорни емпиризам” и „непоправљиви скептицизам”, „колико год их можемо узети као сељачки ментални нанос, у генези Ђопићевог погледа на живот, нису (...) елементи сељачког менталног склопа”.⁹ Управо стога Ђопићево виђење Крајине није само слика једног сеоског света него „слутња пјесника пред загонетком живота”.¹⁰

Његово дубоко дозивање са суштаственим обележјима овоземаљског живота живописно је наговештено већ и у његовим првим причама, заправо „малим” цртицама из његовог завичаја, знатно пре његовог суочавања с великим ратним и поратним темама, с могућностима дечје литературе, као с и јавним скандалима око његових дела која су излазила у све већим тиражима. А то

⁵ Ђуро Гавела, „Један даровит млади приповедач” (1938), видети: Бранко Ђопић, *Делије на Бихаћу: роман. Кријка о делу Бранка Ђопића*, Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. 15, Просвета – Свјетлост – „Веселин Маслеша”, Београд – Сарајево 1983, 234.

⁶ Велибор Глигорић, „Приповедач Бранко Ђопић”, видети: Б. Ђопић, *Делије на Бихаћу...*, 266–267.

⁷ Скендер Куленовић, „На маргинама Ђопићевог *Глуво̄ баруџа*” (1963), видети: Б. Ђопић, *Делије на Бихаћу...*, 280.

⁸ Исто, 278.

⁹ Исто, 279.

¹⁰ Исто, 280.

значи да је магични реализам параболичне кратке приче већ на почетку његовог стварања био суштаствена форма његовог уметничког израза. Тако, на пример, у његовој првој објављеној збирци *Под Грмечом* (1938) уводна прича под насловом „Трку чини Поповић Лазаре” утемељена је у „историјској чињеници” утркивања запрежних кола с бициклистима од Бање Луке до Градишке почетком 20. века, а прича о тој трци дуго је и касније живела у усменом предању у Бањој Луци, где је Ћопић похађао гимназију. У Ћопићевој причи те трке се сећа Симо Цакула, неки „ситан, сув и мало погурен сељак” који тера своја два „омања мршава, шарена вочића у јарму”, док се они „нијемо упињу и тегле” свој „теретни воз” из Врховине у Градишку.¹¹ Он их непрестано подстиче – на све могуће начине, само да би продао то мало своје сиротиње и некако прехранио гладну децу. У сељаковом сећању негдашње утркивање једног његовог успелог земљака у запрежним колима с бициклистима, пркосно и помало обесно утркивање традиције с техничким новинама, звучи као савремени, помало комични десетерачки одјек древних јуначких подухвата у нашој народној поезији:

*Трку чини Поповић Лазаре;
На биљеџу сјо дукаџа меће,
Бициклистџи да уићећи неће
Бициклистџи хају и не хају,
У своје се ѿочкове уздају... (13)*

Та „историјска чињеница” све непосредније одзвања као знамење „великог чуда”, док се сељак сећа како „Лазар утече свим бициклистима”, па му се чини да на друму „заостаје” за њим она „голема невоља и нијема туга” (14), које су га покренуле из завичаја:

*...Кад ѿишече Поповић Лазаре:
Мили Боже, чудније чудеса,
Туињи земља, а звече небеса... (14)*

Али у сенци тог подвига сељак памти и како оба Лазарева вранца „црकोше у првој улици Градишке чим их је зауставио” (14).

Затим се он сећа: како му је недавно полипсало „пола оваца”, јер их је поверио на чување свом детету – а „дијете”, „оно лудо, шта

¹¹ Бранко Ћопић, „Трку чини Поповић Лазаре”, *Под Грмечом; Бојовници и бјежунци; Планинци; Живој у маџли*, Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. 1, Прoсвета – Свјетлост – „Веселин Маслеша”, Београд – Сарајево 1983, 13. У даљим наводима из ове збирке прича бројеви страница дати су у основном тексту у заградама.

зна”, спустило се с овцама у неке баре крај потока, да се окупа, те се овце, „ко брдске овце, зачас (...) пометиљиле” (15). Шта је њему друго преостало него да да све од себе да би спасао децу од глади? Зато је „цијели боговетни дан јуче (...) орао, на овим истим вочићима” (15), да би могао кренути с њима пре ране зоре у Градишку. Зар је чудо онда што су вочићи застали од умора на првој већој узбрдици? Кад бич изневери, он их, јадан, опет мами помоћу прегршти сена да би кренули, све док „слабијем вољу од умора и напо-ра задрхташе и омакоше се ноге и он се тешко свали на цесту” (17). У том тренутку „безнадежне жалости” сељак се пита: „Ама зар и он није један оваки исти измучени, малаксали во, који читавог живота тегли без престанка своја тешка, претоварена кола” (17). А колико је невољника, од древних времена до данашњих дана, у животу и књижевности, постављало себи слично питање у разним окружењима и облицима?

А кад још „један црн луксузни ауто” пројури поред њега „очешавши се о воз сијена”, он слуги „беспомоћно као бродоломник” да се „више неће никад нико родити и наћи ни у Врховини нити игдје у њиховим планинама, ниједан нови Поповић Лазар, који би прстигао и посрамио ово чудовиште”; ту силу која је „прстигла и прегазила све њих и јури даље, немилосрдна и неосјетљива” (18). Тако се све те појединости – од сељачке и воловске муке до Лазарева трке с бициклистима у помало комичној херојској евокацији – налазе на окупу и почињу да „лебде” као у некој савременој причи о сусрету древних култура с модерним техничким, свемоћним глобализмом. И то „лебде”, између осталог, на темељу једне тако бизарне „историјске чињенице” као што је Лазарево утркивање с бициклистима, помалајући се исто тако живописно и данас као и у данима у којима су се среле у овом „новозаветном” казивању о надметању и посрнућима у антрополошким подухватима.

Дакако, и многе друге Ћопићеве ране приче утемељене су колико у свакојаким „чињеницама”, толико и у карактеристичним привиђењима подгрмечког живота, у којима Ћопићеве речи често „лебде” наднесене над сељачким мукама. Рецимо, кад се „слеповођи Малиши Сердару” „у ведрој ноћи, под крупним звијездама” отвори „његова проста душа” па, разочаран у своја ведрa предсказивања среће невољницима, зачује неке нове речи свог измишљеног „великог страшног рожданика сељачког” („Велики рожданик Малише Сердара” – 35). Те речи му говоре да ће свако дете рођено под Грмечом „до гроба” превртати „црну земљу и своју срећу тражити у њој”, јер ће га „напасти сналазити и од људи и од звијери, од але и врале” (35). Зар се та прича не дозива и са сликом оне добродушне учитељице која превија крваве сељачке ране, па

покушава да помогне чак и сељаку чија су се кола заглавила у бла-ту, а он јој, после њеног племенитог, бесмисленог покушаја да по-гура његова кола, каже: „Ех, госпојице, шта су овдје те твоје двије руке” („Двије усамљене руке” – 43). И зар нам то исто на други начин не говори и прича „У планини”, у којој се крађа дрвета из држав-них шума прво указује као једина могућност опстанка. Убрзо затим сазнајемо да је Ђури Јерковићу „оца... дрво убило”, да му се један син приликом сече државне шуме тако посекао да је убрзо и умро од затроване ране, док су другог његовог сина Цигани мртва нашли „испод једне стрме литице”, где је брао малине (51). Зар је чудо онда што у последњој реченици ове приче Ђуро „мрмља” и то „у вјетар”: „Није се вриједило родити” (52). Дакако, и те речи муке и јада „лебде” у књижевном исказу стога што не подразумевају пристанак него немушту моралну побуну против оног шта говоре, вечну људску примисао: „Ако тако бива и јесте, тако не би смело да буде!”

Понекад тај оквирни сумор Ђопић већ и у овим раним прича-ма растерује хумористичким подтекстом. Као, на пример, у причи под ироничним насловом „На слободи”. У тој „цртици” „сеоски пје-сник Ђуро Пејић” излази „насмјан и весео као и обично (...) из среске ’буваре’ у којој је, како сам вели, ’на правди Бога одрапио мјесец дана’, због два јавора одсјечена у државној шуми” (92). На крају првог ручка код куће он каже жени: „Богами, госпоја, код нас у бувари била је боља рана”, а она га пита зашто онда није „остао тамо”, кад и иначе нема „богзна каква посла код куће” (97). На крају наш „весели сеоски пјесник” сања „да је опет у ’бувари’ и у сну се блажено смеши” (99). Каква све брачна кецкања – у којима се партнери помало праве и луди – не одјекују у овој причи?

У „Причи о седморици из апсане” неколико затвореника со-лидарно деле понуде које су им донели њихови мили и драги – чак и ракију, иако је један од њих у првом тренутку помислио да чак и свој бедни „чађав окрајак сланине” (100) задржи за себе. А кад још и „сретна мученица” (100) поспеша њихове тамничке разго-воре угодне, онда сваки од њих образлаже како се нашао ни крив ни дужан „у решту” (101): „Ђуро Пејић и још један – само „због шумске штете” (101), а остали због свакојаких глупости. Један од њих, ето, због „некаква шверца”, други што је припретио секиром „шикуторима” приликом „пљенидбе за порезу”, трећи што је „ту-као жену” и само јој „пребио руку”, четврти због „бесправног сађења дувана”, а пети „ни сам не зна зашто”, зато што се једног пазарног дана „на говедарници” потужио „нешто на данашњу власт” (101). Али као да те исповедне јадиковке ипак некако зближа-вају затворенике, па им у тој необичној људској заједници њихове

муке постају некако лакше – и тешка судбина је подношљивија када има с ким да се подели. А шта све то заправо значи?

Наговештаји хумора у подтексту дозивања са мукама и невољама сеоског живота огледају се и у причи у којој два старца, Глишан и Тодор, крећу у Банат да обиђу своје синове, па застају да преноће у Београду. Калемегдан им је дражи од уличне гужве, а кад уђу у зоолошки врт, питају се да ли се у њему чува нека аждаја, која је у песмама опевана. Али обојици се посрећило још веће чудо кад ту угледају „лијепог и чистог коњића” из свог краја, па Тодор узвикне: „О, лијепо моје парипче, вала Богу нека се и неко наш дочепо господске ласти и части, и да речемо цабалука, нека је неког од нашег тежачког вилајета огријало сунце па се домого лакога крува и господског живота” („Срећан земљак Тодора Бабића” – 111). Али, дакако, у неким другим причама муке и јади сеоског живота избијају чисти као суза. Кад, рецимо, мајка схвата да њен даровити син жели да по завршетку учитељске школе настави студије у Београду, заборављајући да тако оставља њу и брата у мукама од којих се и иначе не може побећи. Штавише, на расанку она му даје за какав-такав почетак студија свих својих 243 динара, па чак и уштеђевину „за покров и за смртно – укопно руво”: „Узми, сине, и то ... боље је да теби живу потреба, а шта ће мени: ни живој ми више не треба, а камоли мртвој...” (117).

У цртици под насловом „Двије снаге” Ћопић се дотиче можда мало ведрије теме старих и нових облика сеоске забаве. Тако чувени пеливан Ариф Тамбурија, са својом „нераздвојном партнерицом Марицом” (19), долази у „забачену босанску касабу”, у којој по њиховом доласку „плаћени мајстори” сместа укопавају „у земљу високе јелове бандере”, преко њих намештају „пречке”, затежу „конопце” и вешају „трапезе и вратила за вјежбање” (19). Раније њихове посете тој „касаби” биле су врло успешне, сваког поподнева падао је „добар бакшиш”, а људи су их гледали „с дивљењем, а често и с невјерицом и махањем глава (’Алах нас очуво шејтана и његова посла’)” (20). Ариф и овом приликом очекује велики успех својих вратоломија: „Данас је петак (...) доћи ће доста муслимана, сјутра је српски Петровдан”, „а прекосјутра свакако недјеља” (20). Али у касаби је „прорадила једна нова комедија”, „живе слике, шта ли” (20), па је посета овога пута заказала: на „клубу је сједило једино нешто радног свијета и ћућориле двије-три групе жена под јашмацима” (21). Стога представа почиње „мртво и невољко”, а и сам Ариф изводи „поједине тачке механички и без воље” (21). Укратко, она „швапска комедија са сликама” привукла је „сав дуњалук” (22), како му каже један његов пријатељ. А када још његове атракције изазову „подругљив смијех” (22) и он упозна жгољавог „човје-

чуљка”, власника биоскопа, почеће да се чуди сам себи: „Алаха ми, куд ће ми оволика тјелесина, побогу брате, не храним се ваљда за кланицу!” (23). Најзад, после посматрања једног каубојског филма, кад погледа своје „атлетске мишице”, он ће да „промрмља као да говори о нечем сувишном и безвриједном”: „Ех, брате, чему ми оволике ручурде!...” (23). Као да су и елементарна обележја људске снаге и здравља постала бесмислена у свету с тако успешно технички развијеним облицима забаве и комуникације.

С аналогном живописношћу локалних асоцијација и језика Ћопић се дотиче и неких других древних облика разоноде у цртици „Мађионичар”, у којој један мајстор опсенарства веома успешно вара своју публику. На самом почетку казивања он је већ својом појавом сумњив поштанском кочијашу, који се пита какав је човек тај његов путник, који личи на неко „страшило”, с два излизана кофера и малим кавезом у коме дремуцка „сив мален голуб” (24). Кад крене да притегне нешто на предњем точку, кочијаш ће се добро загледати одоздо у свог путника да би установио да ли тај „побратим” има можда „козје”, шејтанске ноге (24). Разочаран што неће имати прилике да исприча то чудо о шејтану с козјим ногама, он се ипак теши да ће увече у кафани забављати своје другаре нечим другим – „што ми само падне на ум!” (25). Зар и његова провера путника, као и утеха да ће причати забавне измишљотине, не „лебде” и изван свог непосредног контекста?

А и популарни мађионичар, изнурен својим преварама, пред спавање размишља како би лепо било „да неко хоће да угаси сунце па да настане бескрајна ноћ пуна тишине и сна...” (26). Дабоме, то је немогуће колико год и неизбежно, јер „бескрајна ноћ” тишине и спавања ипак чека сваког човека, а и сунце ће, ваљда, макар у неком недогледном времену, да се угаси. Ћопићево понирање у парадоксе трајних људских обележја креће затим у правцу мађионичареве животне потребе колико и опредељења за опсенарство, и то толико успешно да ће преварити чак и два лопова, који ће видети својим очима на његовој представи да је он у стању да претвара неке новчиће у златне дукате. А кад крену следеће ноћи да му украду паре, лако ће наћи оправдање за свој подухват: „Свакако их је варанцијом и зарадио, а он ће и без њих некако проћи кад зна онолике мудролије. Прече су, брате, оне нама него њему” (28) – јер ће им помоћи да се ослободе свог „пасјег живота” (28). А кад установе да су у чаробној мађионичаревој кутији ситни новчићи, сажалиће се и на њега: „Иста је он сиротиња и невољник ко и нас двојица. Оно је он данас све нас преварио, нити су оно били дукати, нити их је он икад имао; а мора и варати сиромаш, јер како би он друкчије живио...” (29). И ово Ћопићево уобличење варакања са моралом

светлуца на површини као одсјај nesлућених дубина књижевног казивања. А зар и ругање бадавација Шемси међедару – пред којим он криви „своје гараво лице на осмијех” и теши се да, ето, „докону свиту свашта падне на ум” („Последње путовање Шемсе међедара” – 82) – не сведочи и о вечној људској склоности злостром ругању другоме? И шта онда преостаје Шемси него да још једном јакне на крају над својим отрованим медведом који скапава: „Куку, једини друже и хранитељу мој, шта ћу ја без тебе?” (87).

Као суморни хумористички увид у могућности неких других облика варакања са животом карактеристична је и прича „Ускршње јутро Тодора Мандића”. Понесен ускршњим појањем у сеоској цркви главни јунак је морално потресен док гледа како се запаљене свеће топе „лагано и блажено као да их растапа сама топлина људских срца” (58). А кад још чује проповед о „братству свих људи под овим божјим сунцем” (58), он почиње да размишља о „огорченој свађи” са својим првим комшијом и чврсто решава да се с њим измири. „Пољубићу се с њим ко с братом рођенијем и напићемо се ко мајке оне моје ракије” (58). Али кад крене кући, решен да на измирење понесе две литре ракије, он се пита да ли би можда ипак једна литра била довољна – право би било да једну литру изнесе комшија „кад сам ја већ први дошао да се мирим” (59). Убрзо затим буде се разне суморне успомене: зар га његов комшија није натерао да ради најтеже послове око њиховог „поредовничког млина” (59)? Зар није он пустио своја говеда на његову земљу, а када му је он осветнички измлатио његову стоку, онда је још морао, „ни крив ни дужан” (60), да плати грдну цену за комшијину изранављену краву? На крају он закључује да никад неће ићи да се мири с комшијом „па макар у паклу горио девет дебелије година” и остаје љут не само на комшију него и на попа Стојана, чија га је проповед на почетку приче навела да крене да се мири с комшијом: „Еј, еј, попе Стојане (...) да си ти у мојој кожи, друкчије би се говорило, вјере ми моје” (60). Хумористичко просветљење помало тужне приче о људским свађама, пркосу и самозаваравању толико је антрополошки универзално да би се основни мотив ове приче могао сажети у речима које су широко познате и цитиране још од времена класичне латинске старине: *Video meliora proboque deteriora sequor*.

У сличном светлу варакања са животом огледају се намере добротворâ, као и наде невољникâ, у хумористички колико и тугаљиво интонираној причи „Отац сиромашне дјечице”. На почетку приче сеоски трговац и поседник Остоја Смук, који је на дан Светог Саве „заодио од главе до пете троје сиромашне дјеце из свог села”, размишља како ће се то „и у новине (...) метнути” (63), можда чак и с његовом сликом. А онда, кад год неко од господе наврати

у село, распитиваће се где је његов дућан и механа да „тамо мало отпочине” (63): „ником неће ни на ум падати да се свраћа код оног сушичавог Марчете” (63). Надуго и нашироко он прича после вечере својој дремовној жени „о свом слављу тога дана”, све док му она не каже „да је одавна вријеме да се спава” (63). А затим он, „угодно замотан у кревету”, чује како „по смрзнутом друму корача лагано у дроњке замотано нечије дијете” (65), па се пита чије ли би то дете могло бити. Али, дабоме: „Дјеца која се у ово доба скитају по друмовима нису ничија” (65). И док то „ничије” дете „хладном шачицом” куца на врата и преклиње: „Отворите ми” (65), њему се, топло умотаном, не диже из кревета па се теши да ће дете ваљда поћи до друге куће кад види да се врата не отварају. А детету, „полуонесвјеслом од глади и зиме” (67), не преостаје ништа друго до „утопљеничка нада”: „Ипак ће се отворити врата (...) Ево, можда ће се још овог тренутка зачути изнутра кораци... Отвориће се...” (67). Колико ли су се само пута од памтивека до данас у безбројним варијантама овако отвара врата доброчинства?

О „ситним”, безочним наличјима људске природе говори, готово као узгред, прича „Код објешеника”. Пре него што ће да се обеси у оближњој буковој шуми, стари Лука, пажљиви покућарац, све сређује у кући коју сам чува јер су сви остали укућани отишли на сабор. На крају он обазриво веже своју миљеницу кобилу припоном за дрво у близини да би она зарзала кад га буду тражили. А кад његов син Ђуро Пејић, „сеоски пјесник и подругивало” (69), по повратку крене да тражи кобилу – „за старог се није баш толико секирао” (68) – он у први мах не може да верује да је обешеник његов отац – тако му је ваљда лакше. Други син замишљено разгледа очеве опанке и палцем им опипава ђон: „Ето, и овај је имао боље опанке нег ја, а јопет се објесио” (70). Комшија користи прилику да понуди Ђури да откупи кобилу, миљеницу Ђуриног оца, који изгледа није дозвољавао да се она прода, те након извесног цењкања долази до кобиле коју је одавно желео. А Ђуро се пресабира шта све дугује за порезе, за со, за „оно прасе”, и на крају се ипак присети да ће му требати „нешто пара и док се стари опреми и укопа”, па „невесело погледа уз онај буквић” о који му се отац обесио (71). А све је то исприповедано у знаку безазлености свакодневице пред којом се читаоцу диже коса на глави, што, разуме се, није никаква новотарија него „језик наш насушни”.

Али под Грмечом има и другачијих прича, као што је „Старо дубоко корјење”, у којима су извори братске, породичне љубави – упркос неразумевану, свађама и сукобима – непресушни. У том знаку „лебди” прича о Ђујану, који се „одселио у Банат на добровољачку земљу” (90), и његовом брату Илији, који је остао на

родној груди. Како се Ђујан тешко сналази у туђини, он проклиње брата што га „закла”, што не хтеде да прода „ону ораницу покрај млина” (89), иако му је он нудио све њихово заједничко наслеђе за оно мало пара које би добио од те њивице. Али, ето, „мој се Илија и не чеше што му ја диваним, мисли да овамо код нас у Банату тече мед”, а њему, Ђујану, је, „Боже ме не покарај”, горе „нег у Босни” (89). Његов рођени брат и не зна „како је тежаку насељенику кад нема своје марве и свога радила тежачког, него увијек лети, куми и узајмљује по селу” (89). Решен да поделе све наслеђено имање, да „повуче ланац” по њиховој „бабовини”, он „креће на далеки пут у Босну”, да се обрачуна „с братом” (91). Кад је „гарав, црвених подбулих очију” стигао на своју „излазну станицу” (91) и кренуо „својој” кући, пред очима су му се указале „групе осамљених храстова”, а с десне стране се „у бистрим видицима плавио (...) валовити дуги ланац Грмеч-планине” (91). Пред тим призором прохтело му се „да запјева” (91–92), а кад још угледа Илију како „тешко корача за плугом”, одједном му се „учини тај његов брат добар, мудар и јак као сама та стара земља по којој он гази, преврће је као што су је толико година дотада обрађивали и пазили њихови стари” (92). Ето, све се друго „одродило, изумрло и одселило”, а једино је „Илија остао сам на кућишту да земља не опусти и не заплаче за вриједним, снажним рукама” (92–93). У том тренутку, у „големој топлој љубави, не зна да ли према брату или према оној њиховој земљи”, Ђујан „раширених руку и замагљених очију” закорачи „преко орања”: „О, брате Илија, о рођена земљо, што ме то заслијепи и заведе, да вас ћедо изневјерити” (93). Да ли је та прича данас застарела или је још потреснија у време глобалних масовних прогона и сеоба широм света, који показују да се културолошка окружења не мењају баш тако лако као кошуље? А зар слична тумарања и сељакања нису обележила крупан део историје од древних времена до данас?

О двосмисленој, овоземаљској, користољубивој колико и искреној сељачкој љубави према животињама, па чак и о разумевању крадљиваца за ту врсту љубави, сведочи прича „Во хранитељ”. У тој причи реч је о запомагању у селу у коме су један во и једна крмача морали бити закопани у земљу истог дана кад су се разболели, да се њихова болест не би ширила. Кад се два ситна лопова договоре да ископају вола и крмачу и одсеку себи по комад меса, они затичу домаћина на месту на коме је његов једини во закопан, виде га како разбацује сено по земљи под којом је његов љубимац закопан: „Ет, Шарота, ето, дико моја, донио је теби Твој Лазо сијена. Ово је Лазо за те чуво и штедио кад најесен будеш оро за озилицу” (134). Кад то чују, крадљивци осећају да би била „греота”

откопавати и сећи вола, чисто им се чини „да је чељаде онђе закопано”, па у том жалостивом духу одлучују да потраже закопану крмачу: „крмача је јопет друго, – а во ранитељ и радник” (134), те крећу у даљу потрагу. Да ли се поред сељачке срођености са животињом у подтексту ове приче још понешто подразумева?

Укратко, већ у Ћопићевој првој збирци прича *Под Грмечом* локалне „историјске чињенице” су тако језички изоштрене као да се никад и нигде другде нису могле ни одиграти изузев у Подгрмечју. У исти мах, оне „лебде” у раскошним асоцијацијама уметничког исказа, као да се читав свет, одвајкада до ко зна које и какве будућности, обрео под обронцима Грмеча. У том „лебдењу”, питање колико су ове приче израз моралног очаја или шаљивог просветљења остаје заувек отворено. Ћопић се, наиме, у својим раним „цртицама” дозива с крајњим мукама опстанка, али с хумористичким призвучима који их доводе у бестежинско стање и уводе и у неке далеке светове и ко зна каква све времена.